

*Алесь Пашкевіч(Менск),
вучоны сакратар
Беларускага нав.-даследчага цэнтру
электроннай дакументацыі*

Беларуская сялянска-работніцкая Грамада ў першае паўгоддзе існавання (чэрвень-снежань 1925 г.)

Датай нараджэння Беларускай сялянска-работніцкай Грамады лічыцца дзень 24 чэрвеня 1925 г., калі з раней адзінага Беларускага пасольскага клуба (БК) у польскім сейме вылучылася асобная дэпутацкая фракцыя, якая складалася з сяброў БК левых палітычных поглядаў. Гэты факт – агульнавядомы і хрэстаматычны. За гады даследавання пытання склалася і пэўная схема апісання падзеяў, якія адбываліся пасля падзелу БК і стварэння БСРГ. Адзначалася, што адразу пасля падзелу паміж сябрамі паасобных фракцыяў пачаліся вострыя дыскусіі, якія мелі пад сабой ідэалагічны грунт.

Аднак варта звярнуць увагу на тое, што пры гэтым першапачатковы перыяд існавання Грамады, г.зн. другое паўгоддзе 1925 г., практычна аказаўся па-за ўвагай даследчыкаў. Падрабязны аналіз гісторыі БСРГ распачынаўся фактычна толькі ад канца 1925 – пачатку 1926 г., калі Грамада распачала працу па ператварэнню з пасольскага клуба ў масавую арганізацыю, а апаненты грамадоўцаў Васіль Рагуля і Фабіян Ярэміч стварылі ўласную палітычную партыю – Беларускі сялянскі саюз (БСС). Між тым аналіз дзейнасці БСРГ і складвання яе адносінаў з іншымі палітычнымі сіламі менавіта на першапачатковым этапе існавання партыі дазваляе па-іншаму зірнуць на праблему развіцця беларускага нацыянальнага руху ў Польшчы ў сярэдзіне 20-х гг. 20 ст. Пры гэтым трэба заўважыць, што ў пэўных спрэчных момантах аўтар артыкула з-за недахопу крыніц вымушаны будзе выказваць толькі гіпатэтычныя меркаванні.

Падзел беларускага парламенцкага прадстаўніцтва адбыўся ва ўмовах, калі ў сейме разглядаўся вельмі важны для беларускага грамадства праект закона аб парцэляцыі і асадніцтве. У беларускай прэсе адзначалася, што “для беларускіх паслоў будзе генеральная баталія ня толькі аб зямлю для нашых беззямельнікаў і малазямельнікаў... але і аб права беларускага народу быць гаспадаром у сваёй старонцы”. Праўда, пры

гэтым адзначалася, што барацьба будзе “зусім няроўнай і наперадзасуджанай на паражэньне”¹.

Нягледзячы на няўхільнае нарастанне супярэчнасцяў паміж асобнымі пасламі ў папярэдні падзелу час, канчатковае рашэнне пра ўтварэнне новага клуба было, падобна, прынятае літаральна ў апошні момант. Пра гэта можа сведчыць рэакцыя на дадзеную падзею рэдакцыі тагачаснага неафіцыйнага друкаванага органа БПК – газеты “Іскра”. У нумары, які выйшаў праз тры дні пасля падзелу парламенцкага прадстаўніцтва, было паведамленне толькі пра сам гэты факт, які, аднак, не каментавалася па прычыне “неатрымання інфармацыі ад паслоў”. Выказвалася толькі меркаванне, што гэтая падзея азначае “праяву перастройкі палітычных групавак у Сойме”, якая “трэба думаць, будзе адбывацца ўжо не паводле нацыянальнага прынцыпу, а сацыяльнага”².

Нава т у адна днёўцы “Рэха”, якая выйшла пасля забароны “Іскры” 8 ліпеня 1925 г., падавалася інфармацыя, што клуб БСРГ сваёй праграмай дэкларацыі яшчэ не апублікаваў, а сутнасць рознагалоссяў паміж двюма фракцыямі тлумачылася агульнымі фразамі, што “новая беларуская парламанцкая фракцыя... шукае *новых шляхоў змаганьня* за ідэалы нашага працоўнага народу, веру чы ў здзяйсненне іх ня шляхам парламантарызму, а выключна ў *сувязі з сусветнымі вялікімі здарэннямі і перастройкай сацыяльнага ладу ў Польскай Дзяржаве*... Астаўшыся ў складзе старога Беларускага Пасольскага Клубу беларускія паслы і сэнатары йдуць далей шляхам парламанцкае барацьбы за правы беларускага народу, як і маніліся, іду чы ў Сойм і Сэнат”³. Орган беларускіх хадэкаў “Крыніца” толькі 12 ліпеня 1925 г. падаў кароткую нататку пра падзел БПК, адзначыўшы, што “прычыны выхаду покуль што няведомы”⁴.

Афіцыйна прычыну рознагалоссяў паміж дэпутатамі двюх фракцыяў пастараўся сфармуляваць 11 ліпеня 1925 г. старшыня клуба БСРГ Браніслаў Тарашкевіч у сваім інтэрв’ю газеце “Walka” (нумар быў канфіскаваны ўладамі). Тарашкевіч паведаміў, што “мы рэвалюцыйныя сацыялісты і інтэрнацыяналісты, у той час як нашы калегі з Беларускага клуба стаяць на грунце нацыянальным. Яны яшчэ прытрымоўваюцца лозунга аўтаноміі Беларусі і ўводзяць сябе ў зман, нібыта выганяюць у польскага ўрада палётку для народа. У нас няма гэтых ілюзіяў”⁵.

¹ Змаганьне за зямлю // Іскра. 1925. 24 чэрвеня. № 6. С. 1.

² Перастройка фронту // Іскра. 1925. 27 чэрвеня. № 7. С. 1.

³ На палітычным гарызонце // Рэха (аднаднёўка). 1925. 8 ліпеня. С. 1.

⁴ Z białoruskaha żyćcia. Raździeł Białoruskaha Pasolskaha Klubu // Krynica. 1925. 12 lipienia. Nr 30. S. 7.

⁵ Бергман А. Слова пра Браніслава Тарашкевіча. Мінск, 1996. С. 81.

За тое, што такія прычыны падзелу прыводзіліся толькі з-за нежадання выяўлення прычынаў сапраўдных, можа сведчыць хоць бы параўнаўчы аналіз тагачасных выступленняў прадстаўнікоў абедзвюх частак беларускага парламенцкага прадстаўніцтва. Ужо на другі дзень пасля падзелу В.Рагуля, які не далучыўся да Грамады, напрыканцы вельмі вострай прамовы падкрэсліў, што “з мэтай замены гэтага закона ў духу, які адпавядае імкненням беларускага народа, мы будзем прапаноўваць папраўкі, аднак загадзя выдатна ведаем, што ніякія нашыя папраўкі не будуць прынятыя”⁶. Дакладна такой жа тактыкі трымаліся і паслы БСРГ, якія таксама прапаноўвалі папраўкі да закона, загадзя ведаючы, што большасць сейма іх адхіліць⁷. Прынцыповых разыходжанняў у поглядах беларускіх дэпутатаў з розных фракцыяў на сутнасць аграрнай рэформы не было, і ўсе папраўкі аднаго клуба безагаворачна падтрымоўваліся другім⁸.

У рэшце рэшт, нават персанальны склад БПК, які застаўся пасля вылучэння клуба БСРГ, наводзіць на думку, што падзел клуба адбыўся не з-за глыбокіх ідэалагічных разыходжанняў. Толькі недалучэнне да Грамады пасла Адама Станкевіча і сенатараў Вячаслава Багдановіча і Аляксея Назарэўскага выглядала ў гэтай сітуацыі лагічным, бо яшчэ раней яны выступалі з крытыкай прасавецкай пазіцыі сваіх калег. Аднак, напрыклад, В.Рагуля ўвесь папярэдні перыяд з’яўляўся адным з найбольш радыкальных беларускіх паслоў, што праявілася ў выбранні яго старшынёй клуба пасля адстаўкі ў сакавіку 1924 г. Б.Тарашкевіча. Нават само выстаўленне яго ў свой час на спісе БНМ падчас выбараў тлумачылася ўплывам Менска. Падчас жа справаздачных мітынгаў ён раней заўсёды выступаў на расейскай мове з леварадыкальных і прасавецкіх пазіцыяў⁹. Ёсць звесткі і пра пэўны ўдзел Рагулі ў арганізацыі партызанскага руху ў Заходняй Беларусі, які насіў прасавецкі характар¹⁰. Паслы Ярэмч і Аўсянік таксама ў 1922-1925 г. лічыліся несумненнымі палітыкамі левай арыентацыі і саветафіламі¹¹. За год настроі ўсіх згаданых парламента-

⁶ Sejm RP. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 221 posiedzenia z dnia 25 czerwca 1925 r. Ł. CCXXI/54.

⁷ Sejm RP. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 228 posiedzenia z dnia 6 lipca 1925 r. Ł. CCXXVIII/36, 49, 76.

⁸ Цітова А. Беларускі дэпутаткі клуб і праблема аграрнай рэформы ў польскім сейме ў 1922-1925 гг. // Беларусіка=Albaruthenica: Кн. 3: Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне / Рэд. А. Мальдзіс і інш. Мінск, 1994. С. 272.

⁹ Murdelio M. “Śęp nam wyjada nie serce lecz mozgi”, Jak tworzyliśmy hurtki. Do obrońców sprawy białoruskiej. Wilno, 1927. S. 24; Wydźga W. Z wycieczki na Kresy (Województwo Nowogródzkie). Warszawa, 1923. S. 11.

¹⁰ Атаман Іскра (С.Хмара). Партыванскімі спежкамі // Слонімскі край. 2000. № 1. С. 48.

¹¹ Krótki zarys zagadnienia białoruskiego. Warszawa, 1928. S. 220.

рыяў карэнным чынам не змяніліся, пра што сведчыць танальнасць іх выступленняў у сейме, а таксама паводзіны ў першыя месяцы пасля стварэння БСРГ.

Так, яшчэ перадпадзелам быў распрацаваны план далейшай тактыкі беларускіх парламентарыяў, згодна з якім, нават нягледзячы на падзел, збольшага дзейнічалі ўсе беларускія паслы. План прадугледжваў перш за ўсё ўзмацненне арганізацыйнай працы на месцах, і ўсе беларускія парламентарыі, без розніцы клубнай прыналежнасці, падчас летніх вакацыяў праводзілі арганізацыйную дзейнасць, а таксама заснаванне сялянскіх камітэтаў дзеля наступнай рэвалюцыйнай барацьбы за зямлю. Асаблівую актыўнасць у гэтым кірунку праяўлялі разам з пасламі Грамады паслы БПК Аўсянік і Рагуля. Апошні, паводле справаздачы віленскай паліцыі, у жніўні 1925 г. нават абвясціў пра сваё ўступленне ў БСРГ, прытым, праводзячы энергічную працу на карысць Грамады на тэрыторыі Наваградчыны, арганізаваў адпраўку сялянамі падзяк за абарону інтарэсаў беларускага насельніцтва як на адрас клуба БСРГ, так і БПК¹². Падобную падзяку, таксама на адрас абодвух клубаў, прyslала ў тыя дні і рэдакцыя газеты “Голас беларуса”, якая выходзіла ў Латвіі¹³.

Улічваючы вышэйадзначанае, сам факт вылучэння новай фракцыі яшчэ не азначаў канчатковага падзелу беларускага парламенцкага прадстаўніцтва на дзве ідэалагічна сфармаваныя плыні. У справаздачы віленскай паліцыі падкрэслівалася, што “Беларускі пасольскі клуб ужо з даўніх часоў працаваў у гэтым напрамку і ў імя тых самых палітычных і сацыяльных ідэалаў, якія з’яўляюцца палітычнай асновай платформы Беларускай сялянска-работніцкай грамады”¹⁴. Па гэтай прычыне ў першыя месяцы існавання двух беларускіх парламенцкіх фракцыяў паміж іхнімі сябрамі не даходзіла да вялікіх ідэалагічных дыскусіяў. Іх у гэты час можна ацэньваць хутчэй не як праціўнікаў, а як саюзнікаў.

Саюзнікамі яны заставаліся і ў час разгляду ў сейме ўжо згаданага законапраекта аб аграрнай рэформе ў чэрвені-ліпені 1925 г. Пасля адхілення сеймавай большасцю ўсіх сваіх паправак паслы з БПК пасля адпаведнай заявы Ф. Ярэміча ў знак пратэста пакінулі залу пасяджэнняў¹⁵. Паслы БСРГ разам з камуністамі і дэпутатамі з НПХ былі выключаныя з пасяджэння маршалкам за правядзенне сеймавай абструкцыі¹⁶.

¹² Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.5249.

¹³ Хроніка. Прывітаньне беларускім дэпутатам // Селянін (аднаднёўка). 08.08.1925. С. 4.

¹⁴ CAW, Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.5249.

¹⁵ Sejm RP. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 239 posiedzenia z dn. 20 lipca 1924 r. Ł. CCXXXIX/10.

¹⁶ Cimek H. Sojusz robotniczo-chłopski w Polsce 1918-1939. Warszawa, 1989. S. 192.

Аднак трэба адзначыць, што клуб БСРГ разам з КПФ і клубам Незалежнай сялянскай партыі (НСП) выступіў з уласным праектам закона, які прадугледжваў канфіскацыю памешчыцкай і царкоўнай зямлі плошчай звыш 30 гектараў, перадачу яе зямельным камітэтам і падзел без выкупу паміж беззямельнымі і малазямельнымі сялянамі¹⁷. Праект быў унесены ў сейм 26 чэрвеня 1925 г., і, магчыма, менавіта з гэтым звязана фарсаванне працэсу вылучэнне клуба БСРГ з БПК. У беларускай савецкай прэсе менавіта пытанне, ці далучацца ўсім клубам да гэтага праекта, адразу ж падавалася за фармальную прычыну падзелу, праўда, з агаворкаю, што “сапраўдныя прычыны сягаюць глыбей і датычаць таксама і іншых пытанняў”¹⁸. Вядома, што спачатку польскае прадстаўніцтва пры Камуністычным інтэрнацыянале, якому падпарадкоўвалася КПП, рэкамендавала дабівацца, каб пад праектам закона падпісаліся беларускія і ўкраінскія паслы, а таксама частка паслоў з левых польскіх партыяў¹⁹. Аднак камуністам удалося дабіцца толькі падтрымкі НСП, што давала ім усяго 11 подпісаў, у той час як сеймавы рэзультат патрабаваў для ўнясення прапановы падтрымкі 15 паслоў²⁰.

Вызначэнне прычынаў непадтрымання камуністычнага праекту закона ўсімі беларускімі пасламі немагчымае без аналізу адносін, якія панавалі ў БПК ў ранейшы перыяд. На гэтыя адносіны ўплывалі многія фактары, у тым ліку і знешні ціск на сяброў клуба, у першую чаргу з боку камуністаў. Пра мэтанакіраваную працу камуністаў па расколу БПК казаў на III канферэнцыі КПЗБ у студзені 1926 г. адзін з лідэраў гэтай партыі Лазар Аранштам (Артур): “Пачынаючы з 1924 г. мы вядзем кампанію за раскол сеймавых фракцыяў па класавых швах... І ў [...] 1925 г. мы дабіліся гэтага раскола”²¹. Адпачатку 1924 г. з пасламі асабіста працаваў адзін з кіраўнікоў КПЗБ Міхаіл Гурын. Апошняму якраз і было дадзенае заданне дабіцца як мага хутчэйшага падзелу клуба.

Трэба адзначыць, што Гурын, які быў прысланы на падпольную працу ў Заходнюю Беларусь з Менску, заняў асаблівую пазіцыю ў дачыненні да даручанага яму задання. Ён лічыў, што клуб павінен распрацаваць і выставіць праграму аўтаноміі Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы, пры тым абмежавацца толькі арганізацыйнай радыкальнай фрак-

¹⁷ Полуян В. А., Полуян И. В. Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920-1939 гг. Минск, 1962. С. 83.

¹⁸ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с СССР. Т. 1 (1921-1929). Минск, 1962. С. 295.

¹⁹ Cimek H. Sojusz robotniczo-chłopski... S. 192.

²⁰ Regulamin Sejmu z 1923 r. // Przegląd Sejmowy. 1993. Nr. 2. S. 138.

²¹ Глинская Т. Ю. КПЗБ – руководитель освободительной борьбы трудящихся Западной Белоруссии. 1924-1928 гг. Минск, 1965. С. 82.

цыі ўнутры знешне адзінага клуба. Галоўным саюзнікам Гурына ў клубе быў тагачасны яго старшыня В.Рагуля. Гэтых двух асобаў звязвала яшчэ перадаваенае знаёмства. Па сведчанні Гурына, калі яшчэ вясной 1924 г. у размове з Рагулем ён выказаў думку, што “калоць Клюб ня трэба, а толькі арганізаваць соцыялістычную фракцыю, якая б узяла лейцы ў свае рукі, але ня зрывала з Клюбам, ён (Рагуля – *А. П.*) напалавіну згадзіўся... Трэба прызнаць, што Рагуля вытрымаў сваю пазыцыю да канца...”²² Гэтае сцверджанне можна было б лічыць сумнеўным, тым больш што выказанае яно было ўжо пасля таго, як Гурын адыйшоў ад камунізму і перайшоў да супрацоўніцтва з польскімі ўладамі. Аднак вельмі падобныя звесткі змяшчаюцца і ў аўтабіяграфіі Браніслава Тарашкевіча: “Адносна клуба было вырашана так: стварыць у ім сваю большасць, а астатніх выключыць. Але стварэнне гэтай большасці тармазілася і зацягвалася па прычыне ўхілення Рагулі”²³. Можна меркаваць, што менавіта пад уплывам М.Гурына супраць сумеснага выступлення з КПФ і НСП запратэставаў В.Рагуля, а таксама А.Станкевіч. Магчыма, таму камуністам і прыйшлося спешна ажыццяўляць даўно задуманы раскол у БПК.

Варта пры гэтым заўважыць, што нават пасля фактычнага падзелу клуба камуністы не мелі адзінай пазіцыі на конт таго, якую форму павінна набыць дзейнасць новай парламенцкай фракцыі і, у перспектыве, масавай арганізацыі. У жніўні 1925 г. у Гданьску адбылася нарада ЦК КПП і ЦК КПЗБ з удзелам Б.Тарашкевіча, на якой у асноўным абмяркоўвалася пытанне будучай праграмы БСРГ. Першапачатковы яе варыянт мала чым адрозніваўся ад праграмы кампартыі, аднак пасля доўгіх спрэчак перамагла думка, што павінна быць створаная масавая легальная арганізацыя, фармальна не звязаная з камуністамі²⁴. Гэтае рашэнне было пацверджанае на IV канферэнцыі КПП і III канферэнцыі КПЗБ, якія адбыліся адпаведна ў канцы 1925 г. і ў пачатку 1926 г. у Маскве. Пры гэтым на III канферэнцыі КПЗБ разгарэліся гарачыя спрэчкі па праблеме, якой павінна быць новаствораная арганізацыя – тэрытарыяльнай ці нацыянальнай. Пасля дыскусіі большасць удзельнікаў канферэнцыі прагаласавалі за тое, каб БСРГ мела тэрытарыяльны характар, г. зн. з’яўлялася фактычна легальнай радыкальнай арганізацыяй для прадстаўнікоў усіх нацыянальных групаў Заходняй Беларусі²⁵.

²² Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 60, воп. 3, адз. з. 606, арк. 39.

²³ Валахановіч А. І., Міхнюк У. М. Сповідзь у надзеі застацца жывым. Мінск, 1999. С. 55-56.

²⁴ Орехво Н. С. Дела и люди КПЗБ: Воспоминания. Минск, 1983. С. 74.

²⁵ НА РБ. Ф. 242-п, воп. 1, адз. з. 71, арк. 422-427.

Асабліва трэба адзначыць, што падчас усіх гэтых падзеяў не было заўважана практычна ніякай ідэалагічнай палемікі сяброў двух беларускіх пасольскіх клубаў на старонках беларускай прэсы. Наадварот, выданні абодвух бакоў дастаткова прызна адгукаліся ў гэты час аб дзейнасці адзін аднаго. Так, напрыклад, грамадоўскае “Жыцьцё беларуса” змясціла ў гэты час на сваіх старонках прамовы Ф.Ярэміча і А.Станкевіча ў сейме, справаздачу аб паездцы Ярэміча на кангрэс еўрапейскіх нацыянальных меншасцяў у Жэневу. Усе публікацыі былі вытрыманыя ў прызным для згаданых паслоў тоне²⁶. У лістападзе 1925 г. у сумеснай нарадзе ўсіх парламенцкіх клубаў нацыянальных меншасцяў ў справе далейшых дзеянняў у сувязі з забаронай міністэрствам асветы выкладання гісторыі і геаграфіі на роднай мове бралі ўдзел як старшыня БПК Ф.Ярэміч, так і старшыня клуба БСРГ Б.Тарашкевіч²⁷.

Пэўнае ўзаемнае неразуменне паміж прыхільнікамі двух палітычных напрамкаў было адзначанае ў гэты перыяд толькі па г. зв. “жыдоўскаму пытанню”. Якраз у гэты час, 7 ліпеня 1925 г., жыдоўскія сеймавыя паслы і сенатары заключылі пагадненне з польскім урадам. Як прадстаўнікі БСРГ, так і іхнія апаненты адразу асудзілі жыдоў за гэтае пагадненне, бачачы ў ім небяспеку пераходу сваіх былых саюзнікаў у праўрадавы лагер. Аднак беларускія хадэкі ў сваёй прэсе выказалі больш радыкальную пазіцыю, акрэсліўшы пагадненне як “польска-жыдоўскую змову супраць беларусаў і ўкраінцаў”²⁸. Беларусы ў выніку заклікалі да эканамічнага байкоту жыдоў: “Калі жыды за беларускае дабро варожа выступілі проці беларусаў, дык мы павінны абыйсьціся без жыдоў, патрапіць жыці так, як-бы жыдоў у Беларусі зусім ня было... Кажучы каротка, мы павінны разьвіць свой гандаль і свой промысл”²⁹.

Грамадоўцы выступілі з крытыкай падобнага падыходу, але, што цікава, толькі больш чым праз месяц пасля яго агучвання. Да гэтага часу самі хадэкі паспелі перагледзець сваю пазіцыю і выступіць з самакрытычным артыкулам, у якім сцвярджалася, што “ўмову польска-жыдоўскую падпісалі жыдоўскія соймавыя паслы (і то ня ўсе), а дзеля гэтага можа быць з боку беларусаў незадавольненне на іх-жа, а не на ўвесь народ жыдоўскі. Народ беларускі і народ жыдоўскі, беручы іх адносіны наагул,

²⁶ Сойм. Кс. Станкевіч – аб палажэнні ў Зах. Беларусі // Жыцьцё беларуса. 1925. 7 лістапада. № 18. С. 1-2; Востражная справа ў Польшчы (Прамова пас. Ярэміча ў Сойме 28.X.25 пры першым чытанні ўставу аб вязьніцтве) // Жыцьцё беларуса. 1925. 12 лістапада. № 20. С. 2; Першы кангрэс нацыянальных меншасцяў Эўропы ў Жэневе // Жыцьцё беларуса. 1925. 4 лістапада. № 17. С. 1.

²⁷ CAW. Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.2686, k. 554.

²⁸ Davidovič. Polska-żydowska zmowa // Bielaruskaja krynica. 1925. 20 wieraśnia. Nr. 1. S. 1.

²⁹ Davidovič. Cym adkażam żydom? // Bielaruskaja krynica. 1925. 25 kastryčnika. Nr. 5. S. 5.

жывуць у згодзе і ўмеюць быць адны адным карысны, шануючы ўзаемныя правы і часам дапамагаючы ўзаемна ў змаганні за гэтыя правы”³⁰.

Грамадоўская прэса адрэагавала на ўсе публікацыі і хадэкаў толькі ў нумары ад 2 снежня 1925 г. У гэты дзень Антон Луцкевіч у перадавым артыкуле адзначыў, што “гэтым сваім дзіцячым гневам “на жыдоў” газэта заслужыла службу толькі польскаму нацыяналізму і імперыялізму”. Аднак цікава тое, што напрыканцы артыкула канстатавалася, што “мы з свайго боку з няменшай прыемнасцяй можам сцвярдзіць, што выяўлены п. Давідовічам жыдаедзкі настрой аказаўся толькі яго асабістым настроем, непадзеленым усёй групай беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў. Можам сцвярдзіць, што вялікія агульнанародзкія ідэалы, якія ад пачатку беларускага адрэагэнтскага руху напісаны на нашых штандардах, дагэтуль ня ўтрацілі сваёй сілы і павагі сярод усіх запраўды беларускіх партыяў і груп”³¹. Змест і форма крытыкі хадэкаў з боку Грамады далі пазней падставу органу камуністычнай сцэніі – газеце “Большевик” акрэсліць адносіны паміж Грамадой і БХД у гэты час як “хутчэй сяброўскія”³².

Аднак ужо ў снежні 1925 г. сітуацыя пачала мяняцца. У канцы лістапада паслы Ф.Ярэміч і В.Рагуля стварылі новую партыю – Беларускі сялянскі саюз (БСС). Фактычна стварэнне гэтай партыі было рэалізацыяй ранейшых ідэяў А.Станкевіча. Наогул, ксёндз А.Станкевіч, нягледзячы на фармальнае старшынства ў БПК Ф.Ярэміча, фактычна з’яўляўся сапраўдным ідэалагічным лідэрам клуба, будучы паслядоўным, у адрозненне ад многіх сваіх калегаў, праціўнікам апанавання беларускага руху камуністамі. Вялікую ролю Станкевіча ў клубе адзначалі ў сваіх паслявыбарчых каментарых нават польскія публіцысты, лічачы, што афіцыйнае невыбранне яго на пасаду старшыні БПК пасля падзелу было абумоўленае толькі яго становішчам духоўнай асобы і нежаданнем па гэтай прычыне ўвайсці ў адкрыты канфлікт з касцёльнымі ўладамі³³. Магчыма, пэўная доля рацыі ёсць у змешчаным у справаздачы польскай выведкі дапушчэнні, што Рагуля і Ярэміч заснавалі сваю партыю са згоды Масквы дзеля таго, каб перахапіць гэтую ідэю ў А.Станкевіча³⁴. Апошні яшчэ ў траўні 1925 г. выказваўся пра неабходнасць стварэння ўласнай беларускай арганізацыі – Беларускага сялянскага саюза, які абапіраўся б на шырокія масы беларускага сялянства³⁵.

³⁰ Biełaruska-żydouskija adnosiny // Biełaruskaja krynica. 1925. 22 listapada. Nr. 9. S. 1.

³¹ Мялешка І. Хатнія справы // Беларуская ніва. 1925. 2 снежня. № 5. С. 1.

³² НА РБ. Ф. 242-п, воп. 1, адз. з. 50, арк. 13а-14.

³³ Smreczyński K. O istocie białoruskiego rozłamu // Słowo. 1925. 12 lipca. S. 2.

³⁴ САУ. Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.2696, k. 90-91.

³⁵ Krušina M. Śukańnie nowych daroh // Krynica. 1925. 3 traunia. Nr. 18. S. 1-2.

Апошняя версія тым больш верагодная з-за наяўнасці цэлага шэрагу фактаў, якія сведчаць, што некаторыя апазіцыйныя да БСРГ дэпутаты нават пасля падзелу адзінага клуба не былі вольныя ад непасрэдных савецкіх уплываў. Так, 31 ліпеня 1925 г. на закрытым пасяджэнні сакратарыята ЦК КП(б)Б разглядалася прапанова В. Рагулі аб паездцы беларускіх дэпутатаў польскага сейма па Еўропе, якая, праўда, была адхіленая³⁶. Перад Берлінскай канферэнцыяй 15 кастрычніка 1925 г., на якой была ліквідаваная Рада БНР, на падобным пасяджэнні сакратарыята (6 кастрычніка 1925 г.) было прынятае рашэнне пра магчымае выступленне на канферэнцыі таго ж Рагулі ў якасці прадстаўніка Віленшчыны³⁷. Пра прысутнасць Рагулі ў Берліне звестак не выяўлена, аднак віленскія арганізацыі прадстаўляў старшыня БПК Ф. Ярэміч, які без пярэчанняў падпісаў рэзалюцыю канферэнцыі аб прызнанні ўрада БССР адзіным правамоцным беларускім урадам³⁸.

У тэзісах ЦК КП(б)Б, прысвечаных пытанням беларускай эміграцыі, сябрам БПК давалася наступная характарыстыка: “Нацыяналістычна настроеныя, палавінчатая [...] баяцца рэвалюцыйных захадаў і дзеянняў, яны яшчэ не прыйшлі ўшчыльную да Грамады і Кам партыі. Знаходзяцца ў блізкіх зносінах з Грамадой, а некаторыя з іх, як напрыклад Рагуля, падзяляюць цалкам палітычную праграму Грамады, вагаючыся ўступіць у яе па сваіх персанальных якасцях”³⁹. Безумоўна, гэтую ідэалагічную блізкасць некаторых сяброў БПК мела на ўвазе кіраўніцтва КПП, выпускаючы 10 снежня 1925 г. адкрыты ліст да сяброў парламенцкіх фракцыяў левых польскіх партыяў, а таксама Беларускага і Украінскага клубаў з прапановай склікаць канферэнцыю для міжклубнага паразумення дзеля наступнага стварэння адзінага рабоча-сялянскага фронту⁴⁰. Гэтая прапанова ў той час не знайшла шырокай падтрымкі, што не перашкодна прадстаўніку КПФ О. Скрыпе казаць на IV канферэнцыі КПП у канцы 1925 г. пра магчымасць далучэння сяброў некаторых фракцый, у тым ліку і БПК, да агульнага рабоча-сялянскага блока ў сейме⁴¹. Трэба сказаць, што А. Станкевіч і сам разумеў двухсэнсоўнасць пазіцыі сваіх калегаў па пасольскаму клубу і не зусім ім давяраў, хоць і вымушаны

³⁶ Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 2 (1923-1927 гг.) / Склад У. М. Міхнюк, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, А. В. Шарапа. Мінск, 1999. С. 159.

³⁷ Тамсама. С. 177.

³⁸ Krótki zarys zagadnienia białoruskiego. S. 279.

³⁹ Идеологическая деятельность Компартии Белоруссии, 1918-1945: Сб. документов. В 2 ч. Ч. 1. 1918-1928 / Сост. Н. С. Сташкевич и др. Минск, 1990. С. 193.

⁴⁰ Cimek H. Sojusz robotniczo-chłopski... S. 192.

⁴¹ Zaporowski Z. Między Sejmem a wiecem. Działalność Komunistycznej Frakcji Poselskiej w latach 1921-1935. Lublin, 1997. S. 129.

быў у студзені 1926 г. пайсці на заключэнне пагаднення з Ярэмічам і Рагулем аб супрацоўніцтве як у сейме, так і на тэрыторыі Заходняй Беларусі⁴². Тым не менш, у справаздачы II аддзела Д.О.К. III за I квартал 1926 г. пры характарыстыцы адносін у Беларускам пасольскім клубе адзначалася, што “Ярэміч і Рагуля, хоць афіцыйна з клуба не выйшлі, трымаюць з ім толькі вольную сувязь. Ксёндз Станкевіч таксама мае намер выйсці з клуба”⁴³.

У першым нумары партыйнай газеты “Сялянская ніва” Ярэміч і Рагуля прадставілі свой погляд на сутнасць супярэчнасцяў з БСРГ. Яны сцвярджалі, што на Беларусі рабочы клас у большасці не беларускі, таму на першы план трэба выносіць сялянскія патрабаванні. Пры гэтым адмова падпісаць камуністычную дэкларацыю ў справе зямельнай рэформы абгрунтоўвалася тым, што гэтая дэкларацыя залішне памяркоўная і прадугледжвае максімальны памер зямельнай уласнасці 30 га замест прапанованых пасламі БПК 20 га⁴⁴. Б.Тарашкевіч у сваім артыкуле ў адказ адзначаў, што “творцы “Беларускага сялянскага саюза” ў аснову сваёй ідэалогіі паклалі зусім фальшывы погляд на істоту сацыяльных адносін, прыняўшы бескрытычна за факт існаванне супярэчнасці інтэрэсаў вёскі – сялянства і мясцовых работнікаў”⁴⁵.

Кідаецца ў вочы пэўная штучнасць гэтых тэарэтычных супярэчнасцяў. Нягледзячы на тое, што БСС і сапраўды выносіў на першы план сялянскія пастулаты, патрабаванне асноўных правоў для рабочых таксама атрымала месца ў яго праграме, хоць і дэманстратыўна на самым апошнім месцы. Больш таго, праграма БСС прадугледжвала, што “ў барацьбе за свае паасобныя ідэалы, як сяляне, так і работнікі павінны ісьці разам і старацца адны адных падтрымліваць”⁴⁶. Спрэчка ж наогул не мела сэнсу, бо любы праект зямельнай рэформы з канфіскацыяй памешчыцкай зямлі ў той час было абсалютна нерэальна правесці праз парламент. І ўсе гэты выдатна разумелі.

Таму асноўнай прычынай пагаршэння ў канцы 1925 г. адносін аў паміж сябрамі былога БПК можна лічыць нязгоду апанентаў Грамады, перш за ўсё А.Станкевіча, з усё большым падпарадкаваннем кіраўнікоў БСРГ дырэктывам кампартыі. Другой праблемай было стаўленне да магчымасці супрацоўніцтва з польскай НСП, якую ўзначальваў Сільвестр Ваявудскі.

⁴² Тамсама.

⁴³ SAW. Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.2696.

⁴⁴ Рагуля В., Ярэміч Ф. Падзел у Беларускам Пасольскім Клубе // Сялянская ніва. 1925. 6 снежня. № 1. С. 1.

⁴⁵ Тарашкевіч Б. Выбранае: Крытыка, публіцыстыка, пераклады / Укладанне, уступ, каментарыі А. Ліса. Мінск, 1991. С. 76.

Дзейнасць Ваявудскага не дачакалася яшчэ падрабязнага адмысловага даследавання, а многія перыяды з яго біяграфіі дастаткова цьмяныя. Вядома, аднак, што з 1919 па 1922 г. ён быў кіраўніком нацыянальнай секцыі II аддзела польскага Генеральнага штаба, дзе курыраваў беларускія справы. Гэты факт быў агульнавядомы, аднак розныя беларускія дзеячы ставіліся да гэтага па-рознаму. Сярод найбольш перакананых праціўнікаў Ваявудскага трэба назваць ксяндза Адама Станкевіча і Міхаіла Гурына. Першы выступаў з рэзкай крытыкай дзейнасці Ваявудскага яшчэ падчас парламенцкіх выбараў 1922 г., другі ж пачаў наступ на апошняга адразу пасля арганізацыйнага афармлення “сэцэсіі” ў канцы 1924 г.

Камуністамі-сэцэсіяністамі ў пачатку 1925 г. была распачатая супраць Ваявудскага шырокая кампанія ў сваёй прэсе. Апошняга называлі “адным з катаў польскай дэфензівы ў Менску, які безумоўна расстрэльваў беларускіх сялян-паўстанцаў падчас польскага захопу Усходняй Савецкай Беларусі”, а таксама абвінавачвалі ў “паланізацыі беларускіх сялян”⁴⁷. У абарону Ваявудскага тады выступілі Б.Тарашкевіч і С.Рак-Міхайлоўскі, якія засведчылі, што „грамадзянін Ваявудскі, прыкамандзіраваны афіцэрам у 2 аддзел, выконваў абавязкі не ў дэфензіве, а ў якасці шэф-а секцыі па справах нацыянальнасцяў і друку. Мы яго ведаем, як чалавека асабіста па-сяброўску настроенага да беларускага адраджэнцкага руху, які не раз выступаў у абарону арыштаваных нават з рызыкай для сябе”⁴⁸.

Пасля гэтага Гурын запатрабаваў ад Тарашкевіча і Рака-Міхайлоўскага, каб яны адмовіліся ад такой характарыстыкі Ваявудскага. Рак-Міхайлоўскі, паводле сведчання М.Гурына падчас маршалкоўскага суда над С.Ваявудскім у 1927 г., на гэта пагадзіўся, а Тарашкевіч вагаўся. Аднак Ваявудскі, паводле Гурына, паабяцаў у выпадку іх адмовы ад сваіх слоў раскрыць факты супрацоўніцтва Тарашкевіча і Рака-Міхайлоўскага з II аддзелам Генеральнага штаба польскага войска у канцы 10-х – пачатку 20-х гг. 20 ст. і такім чынам дыскрэдытаваць увесь беларускі рух. Трэба сказаць, што супрацоўніцтва згаданых асоб у 1919-1921 г. з II аддзелам сапраўды мела месца, і было поўнаасцю зразумелым, бо ў тых гістарычных умовах сімвалізавала перш за ўсё падтрымку федэралісцкай палітычнай праграмы Юзафа Пілсудскага. Цікава, што падчас разгляду справы самога С.Ваявудскага маршалкоўскім судом у 1927 г. менавіта такую ацэнку яго працы ў II аддзеле Генеральнага штаба далі сябры пасольскага клуба НСП: “Супрацоўніцтва яго з нацыянальнай секцыяй II аддзела, якая гуртавала пілсудчыкаў і была інструментам маршала Пілсудскага,

⁴⁶ З жыцця арганізацыйнага Беларускага Сялянскага Саюзу (Праект праграмы). Працяг // Сялянская ніва. 1926. 21 сакавіка. № 10. С. 3.

⁴⁷ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. Warszawa, 1997. S. 182.

⁴⁸ НА РБ. Ф. 242-п, воп. 1, адз. з. 30, арк. 137.

было палітычна зусім зразумелым”⁴⁹. Тым не менш, у пачатку 1925 г. абнародаванне факта супрацоўніцтва беларускіх дзеячоў з дэфензівай азначала б, безумоўна, канец іх палітычнай кар’еры.

Таму на пасяджэнні БПК, якое адбылося праз некалькі дзён пасля таго, хоць большасць клуба прагаласавала за рэзалюцыю ў гэтай справе, не карысную для Ваявудскага, аднак пад ціскам Тарашкевіча яна апублікаваная не была⁵⁰. Сам Ваявудскі падчас маршалкоўскага суда запярэчыў, што ён аказваў ціск на паслоў Тарашкевіча і Рак-Міхайлоўскага, але не адмаўляў, што некаторыя з іншых сяброў БПК у той час адкрыта выступілі супраць яго⁵¹.

Улічваючы выкладзеныя вышэй факты, нельга выключыць, што ў тым ліку і праблема стаўлення да асобы С.Ваявудскага і ацэнкі яго ролі ў беларускім руху, а не праграмныя адрозненні, стала тым фактарам, які рабіў немагчымым пераадоленне супярэчнасцяў паміж сябрамі дзвюх беларускіх парламенцкіх фракцыяў. Праўда, імя Ваявудскага да пэўнага часу не гучала падчас публічнай крытыкі дзеянняў БСРГ з боку паслоў БПК (гэта пачалося толькі з восені 1926 г.), аднак з самага пачатку ўзаемнай канфрантацыі сцвярджалася, што “разьбіўшы супольны беларускі фронт і ўвайшоўшы ў бліzkую лучнасць з “Niezależną Partiją Chłopską”, якая мала чаго супольнага мае з беларускім сялянствам – нашыя таварышы, паводле нашых поглядаў, зрабілі палітычную памылку, якая можа некарысна адбіцца на інтарэсах нашага народу”⁵². Адам Станкевіч падобную думку выказаў яшчэ перад падзелам БПК, лічачы, што паглыбленне супрацоўніцтва з НСП сімвалізуе “поўнае банкруцтва беларускага незалежнага руху ў Польшчы [...] выраджэнне здаровай беларускай думкі, якая аказалася б няздатнай стварыць свайго камунізму, хоць-бы для тых, хто яго хоча і ўважае за патрэбны”⁵³.

Падсумаваць усё сказанае ў гэтым артыкуле можна цытатай з артыкула ў сэцэсійным “Большевіке”, які быў надрукаваны ў лютым 1926 г. і прысвечаны аналізу тагачасных узаемаадносін у беларускім нацыянальным руху: “Будучы ў клубе, гэтыя дэпутаты (клуба БСРГ – А. П.) мала адрозніваліся ад астатніх яго сяброў... Пра прычыны выступлення “Грамады” з клуба вядома вельмі мала, прынцыповых рознагалоссяў... паміж адкалоўшыміся ад клуба і астаўшыміся ў ім не было. Ды і цяпер, праз некаторы час пасля раскола, не відаць у органах гэтых дзвюх групаў якой-небудзь рэзкай узаемнай крытыкі... У расколе відаць ней-

⁴⁹ Dymek B. *Niezależna Partia Chłopska 1924-1927*. Warszawa, 1972. S. 301.

⁵⁰ Sylwester Wojewódzki przed Sądem Marszałkowskim. S. 183-184.

⁵¹ Тамсама. S. 189.

⁵² Рагуля В., Ярэмч Ф. Падзел у Беларускай Пасольскай Клубе. С. 1.

⁵³ Krušina M. *Šukaňnie nových daroh*. S. 2.

кая штучнасць. Расколатыя нібыта бачаць сябе расколатымі кімсьці звонку, насуперак іхуласнай волі, не знаходзяць нагодаў для ўзаемных нападак і бясконца шкадуюць адзін аднаго... Як бачым, беларускія легальныя “парты”, што абараняюць інтарэсы “розных класаў” працоўнага беларускага народа, складаюцца з групаў асоб, якія падобныя па ідэалогіі, але па непаразуменню знаходзяцца “ў розных лагерах”⁵⁴.

Пытанні да Алеся Пашкевіча

Арсень Ліс (Менск): Алесь Пашкевіч распавядаў пра пачатковы перыяд дзейнасці Грамады, які раней не даследаваўся. Узятыя ім пытанні маюць прыныцова важны характар для адказу на пытанне, ці паўставала Грамада як форма беларускага незалежніцкага руху, ці была інспіраваная звонку? Можа варта звярнуць увагу на сацыяльныя прычыны. Гурын-Маразоўскі, чья дзейнасць заслугоўвае не меншай увагі, чым дзейнасць Ульянава, быў ініцыятарам расколу ў КПЗБ. На жаль, ён не пакінуў поўнага тэксту сваіх успамінаў. Частка з іх друкавалася ў *Беларускім слове*, але працяг абарвала куля... Варта звярнуць большую ўвагу на гэтую постаць таксама ў сувязі са стварэннем БСРГ. Мяне асабіста насцярожылі словы Б.Тарашкевіча на старонках польскай *Walki*. Ён там падкрэсліў інтэрнацыянальны пачатак Грамады і Беларускага пасольскага клуба.

Аляксандра Бергман пісала, што першыя спробы Гурына-Маразоўскага заваяваць давер Тарашкевіча не мелі поспеху. Ці гэта сапраўды так? Яна лічыла, што Б.Тарашкевіч псіхалагічна не ўспрыняў Гурына-Маразоўскага. Хацелася б пачуць Вашую думку адносна постаці Гурына-Маразоўскага і ягонага імкнення ўплываць на Тарашкевіча, як на лідэра Грамады.

Андрэй Чарнякевіч (Гародня): Навошта стваралася Грамада, калі існаваў Беларускі пасольскі клуб, Беларускі нацыянальны камітэт, Краёвы цэнтр? Што адрознівала Грамаду, напрыклад, ад Беларускага пасольскага клуба?

Эдуард Мазько (Гародня): Калі пачалося стварэнне Беларускага сялянскага саюза? Вы казалі, што ў снежні 1925 г., але *Беларуская крыніца* пісала пра Беларускі сялянскі саюз яшчэ ў ліпені гэтага году.

Адказы Алеся Пашкевіча

Адказ Арсеню Лісу: Далучаюся да тэзіса спадара Арсеня Ліса, што асоба Гурына-Маразоўскага павінна грунтоўна даследавацца. Гэты чалавек моцна паўплываў на беларускі рух. Параўноўваючы ролю Ульянава і Гурына, адзначу, што першы быў хутчэй выканаўцам, а другі

⁵⁴ НА РБ. Ф. 242-п, воп. 1, адз. з. 50, арк. 13а-14.

гуляў у сваю ўласную гульню. Па меншай меры, пра гэта сведчаць тыя матэрыялы, якімі мы сёння распалагаем.

Гурын прыехаў з Менску зусім не для таго, каб уплываць на дэпутата Рагулю. Той хоць і быў старшынёй Беларускага пасольскага клубу, але як палітык вялікай роліне адыгрываў. У першую чаргу Гурына цікавіў Тарашкевіч. Пра гэта сведчыць таксама ліст Ігнатоўскага (1924) да Гурына, у якім беларускі гісторык раіў апошняму адразу “ўзяцца” за Б.Тарашкевіча. Пра гэта можна доўга распавядаць, але адзначу толькі галоўнае. У сваім імкненні ўплываць на Тарашкевіча Гурын знайшоў моцнага канкурэнта ў асобе Сяльвестра Радуцкага. За “душу” Б.Тарашкевіча пачалося змаганне. Напрыканцы 1924 і напачатку 1925 г. паміж Гурынём і Радуцкім на старонках беларускага друку ішла даволі вострая дыскусія. А ў тыя часы Радуцкі дзейнічаў сродкамі шантажу. Ён пагражаў распаўсюдзіць інфармацыю, што Б.Тарашкевіч і С.Рак-Мхайлоўскі ў свой час супрацоўнічалі з II аддзелам польскага Генеральнага штаба. У тым суперніцтве Гурын адступіў і сканцэнтрававу сваю ўвагу на Рагулі.

Адказ Андрэю Чарнякевічу: Магчыма, стварэнне Грамады было абумоўлена тым, што, нягледзячы на даволі моцныя ўплывы, усё ж такі беларускія камуністы не кантралявалі цалкам дзейнасць Беларускага пасольскага клубу. Напрыклад, адкрыта антыкамуністычнай пазіцыі прытрымліваўся Адам Станкевіч. Камуністам патрэбна была падкантрольная арганізацыя, якая б выконвала ўсе іх інструкцыі.

Адказ Эдуарду Мазько: Прапанову аб стварэнні Беларускага сялянскага саюза Адам Станкевіч выказаў у траўні 1925 г. Яна прагучала ў артыкуле *Шуканне новых дарог*, які быў падпісаны псеўданімам *М.Крушына*. Размова ішла пра стварэнне беларускай сялянскай арганізацыі. Але толькі ў лістападзе гэтая ідэя была рэалізаваная. Невядома, чаму так доўга цягнулася арганізацыйная праца? Невядома, чаму новую арганізацыю стваралі Рагуля і Ярэміч, а не Станкевіч? Патрэбнае даследаванне. На маю думку, звязаныя з камуністамі Рагуля і Ярэміч паспрабавалі перахапіць ініцыятыву А.Станкевіча. Вядома, што перамовы пра супрацоўніцтва з А.Станкевічам адбываліся толькі ў студзені 1926 г. Прычым Станкевіч даў згоду. Паабяцаў знайсці сродкі на дзейнасць Саюза. Але адносіны паміж беларускім дзеячамі ў Беларуска-Пасольскім саюзе на працягу 1925 г. моцна сапсаваліся. Запанаваў узаемны недавер. Пры абмеркаванні тактыкі на будучых выбарах у сейм (студзень 1926 г.) пытанне пра саюз БХД і БССужо нават не ўзнікала. Толькі пасля роспуску БСРГ яны прымірыліся.

Рэпліка Эдуарда Мазько: Лічу, што стварэнне БСС распачалося ў жніўні 1925 г. Менавіта да гэтага часу належаць першыя звесткі пра пачатак арганізацыйнай працы, якую вялі, дарэчы, беларускія хадэкі.